

DİVİTCİLERİMİZ VE ESERLERİ

Ord. Prof. Dr. Sübeyl ÜNVER
Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü

DİVİT

Divit Selçuk ve Osmanlı Türklerinin icadı değildir. Daha önce Orta Asya Türk âleminde bunların çeşitlerini resimlerinden öğreniyoruz. Esası gayet basittir. Bir noktası ve yanında kalemlerini, kalemtraş ve maktaını koyacak bir de kutusu vardır. Osmanlılar bunu pek ileri götürmüş ve refah devirlerimizde arandığı nisbette en lüks ve pahalıları yapılmıştır.

Türk diviti Avrupa'da da meşhur olmuş, o kadar ki bugünkü mürekkepli asrî istiloların babası olmuştur. Bizde mevzuumuz çerçevesindeki divitin en aşağı beş asırlık bir mazisi vardır. Bu yazımızla ona ışık tutabilirsek bah-tiyar olacağım.

Divit ve tarihi, öğrenileceği üzere kültür tarihimizin her asrında mühim yer almıştır. Bugün artık 5-10 meraklısı ve birkaç da kulananı istisna edilirse mazimizin meçhulleri arasına girmiştir. Gönül arzu eder ki bugünkü ve gelecek nesle, dedelerimiz hokkalarını ve yazı kalemlerini böyle muhafaza eder ve yazılarında kullarıları diye evlerimizde ufak vitrinlerde yeni nesle kötü misâl olacak ufak şişelerde saklanan içki ve likörler ve hiç bir kıymet ifade etmeyen ve sırf gösterişten ileri gitmeyen ufak biblolar yerine mazimizin kültür araçlarından örnekler ve bu meyanda bütün teferruatıyla bir divit koymalı ve bunu bilmeyenlere iftiharla göstermeliyiz.

EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE DİVİTCİLER

Esnafı devatçıyanı günâgün, Pırleri Hazreti Cibrili Emindir ki Cennet-i me'vâdan ilk

defa olarak devâtı ve kalemi Hazret-i İdrise getirip yazıcılara ve terzilere pir etmiştir. Hazret asrında (Ebû Hafî) nam bir kuyumcu sarı piringten bir devat yaparak Hazret-i Resule takdim etmiş, Fahri mevcudat dahî vahy" kâtibi olan Muaviye'ye hibe etmiştir. Selman belini bağladı. Kabri Yemen'de "Demul" şehrinde-dir. Dükkânları hep Bayezid'de kâğıt-cılar içindedir. İleri gelenleri "Cümleye kul-oğlu Mustafa Çelebi" dir ki üç kollu ve kapaklı sandık gibi gümüş ve piring devatlar. yapar. Sâde yüz kuruş kâr hakkı alır. Bunlar da seyis-haneler üzere dükkânları "Devat -divit" lerle zeyn idüp ubur ederler¹.

DİVİT ŞEKİLLERİ

Biz, seneler devam eden araştırmalarımız esnasında imzalı ve imzasız her çeşit ve büyüklükte divitler gördük. Antikacı Nurettin Rüşdü Büngül merhum (Eski Eserler Ansiklopedisi)nde divitlerin tartısı 200-300 dirhem (600-900 gram) dır. Bir tane tam bir okka (1200) gram ağırlığında bulunmuş, diyor. İstanbul'da muhtelif madenlerden yapılmış ve muhtelif büyüklükte olanların Ressam Ali Rıza Bey Hocamızın çizdiği divit gibi standard bir şekli vardır. Hatta bunların İstanbul'da yapıldıklarında bu üslûbda olmalarından te-reddüd caiz değildir.

Memleketimizin her tarafında, Şarkında, garbında ve İmparatorluğumuz zamanında Rumeli de de divitler yapılmıştır. İstanbul?

¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi cild 1. S. 578. İstanbul esnafının Padişah huzurunda geçişlerini tasvir ederken yazmıştır.

dakilerine benzeyenler var amma Rumeli'ye has şekil değişiklikleri nazardan kaçmamaktadır. Bunlar kolaylıkla farkedilebilir.

Bir defa divit ufak bile olsa cebe girmez, vaktiyle bunu bele çevrilen orta ve büyük kuşaklar içine sokarlardı. Yalnız hokkası görürdü. Ekseriya kalemde bir kartış uzunlukta ve iki parmak enindedir.

Gördüklerimizin harcıalem olanı bakırdandır. Ayrıca yazdığımız gibi her maddeden, gümüş ve altundan da yapılanları az değildir.

Çift hokkali olanlara da rastladık. Mutad üzerine bunların birisine siyah, diğerine la'l mürekkebi konur. Yanına perçinlenmiş olan kalemduklıklarına da birkaç muhtelif kalınlık ve incelikte açılmış kamış kalemler, bunları açmağa orta boyda kalemtraşlar, ya sapı içinde, yahut ayrıca yapılmış ufak hâk "tashih" kalemtraşları ve bir de makta konur ve bunların içine girebilecekleri aranır ve bulunur. Zira yazı âletler ve edevatını satanlarda her boy, her çeşidi ve her keseye elverişli olanları vardır. Bu elde yahut belde kuşak içinde durunca sahibinin bugünün coplar gibi birer müdafaa silâhi gibi telâkki olunabileceklerini düşünenler hatta lâtife yollu bunlarla icabında eğlenme kabilinden kafa ve kol da kırılabilir dendiği de işidilmiştir. Yalnız bizce hiçbir kalem ehli bunu bir silâh olarak kullanmamıştır. Amma böyle bir korku yaratılmış ve hatta söylenmiştir.

ÇEŞİD VE NEVİLERİ ÇOK OLAN

DİVİTLER:

- Topkapı Sarayı müzesi Yazı salonunda.
- Süleymaniye'de Türk-İslâm Eserleri Müzesinde.
- Sarayhanebaşında Gazanferâğa medresesindeki şehir müzesinde.

Kolaylıkla vitrinlerde görülür ve hususî müsaade ile birer birer tetkik olunabilir. Hususî kolleksiyonlar da bir hayli vardır. Bunları öğrenecek, görmek güç değildir.

Eskiden kubur ve divitler yalnız hattatlarda değil, bütün yazarlarda ve kâtiplerde bulunurdu. Evlerinde köşelerine çekilerek yazan meşhur hattatların divitlerinden ziyade bir tepside olan muhtelif kıvamda mürekkep,

hokkaları, kamış kalemleri ve diğer âletleri olduğunu hatırlıyorum.

Fakat usulen belki bir yere giderken götürülebilmeleri mülâhazasıyla divitlerinin de bulunabileceği rivâyet edilmektedir.

Bunlar sahiblerinin vefatlarından sonra terekelerinde satılmış veyahut birer hatıra olarak hediye edilmişlerdir Bunların da eski yazma kitaplarımızda olduğu gibi birer hâl tercümeleri bulunmalı idi. Lâkin bu imkân olamaz. Zirâ sahibleri değiştikçe isimlerini üzerine kazmak lâzım. Vakta biz birkaç divitte sahiblerinin isimlerini iyi veya kötü yazdıklarına rasladık² Kitaplarda bu nisbeten daha daha kolay. Zira onlara sahib olanlar aldıkları tarihlerle birlikte imza ve işlerini yazmakta ve hatta mühürlerini de basmaktadırlar. Bazı hokka takımları müstesna divitlerin mutenalarının eski ve yeni sahiblerini tayin etmenin imkânı yoktur.

DİVİT İMALİNDE

KULLANILAN MADDELER

- Gümüş: Sûdan veya Mısır Gümüşlü, Mısır Hâkimi Kadı Mehmed Ali Paşa'ya aid, büyükelçi Dr. Hulusi Fuad Tugay Kol.

- Pirinç:

- Bakır: Hafız imzalı. İstanbul Şehir Müzesi'nde.

- Siyah Tahta: İmzasız, Cilâlı bir divit. Salih Keçeciden naklen Topkapı Sarayı Müzesi Kol. 27/295.

- Siyah Abonoz. Şehrî İmzalı. 1. İmzasız ve 1148(1735) tarihli bir diğerini gördüm, Ekrem Hakkı Bey'de.

² Emekli Büyük Elçi Dr. Hulusi Fuad Tugay'da vaktiyle Romanyada bulup satın aldıkları bir mısır gümüş dividinde kötü bir yazı ile "Mısır Şahi Gazi Mehmed Ali Paşa 1194 (1780)" isminin ve tarihinin yazılmasından hediye edildiğini öğreniyoruz. Bu meşhur Mehmed Ali Paşadan önceki Mısır Valisi'dir.

Bir diğer divitin mürekkep hokkası kapağı içinde mührü Süleymanlı "Ashabı Kchif" ortasında çifte "Fatma" imzasını okuduk. Bu divitin sahibi isimdir. Antikacı Rahmetli Nureddin Yatman'da iki yerde Üçüncü Sultan Ahmed'in mührü olan her tarafı oymalı ve bir gümüş divit üzerinde ta'lik ile "Ya Muhammed kul şafaat ümmetindir Ahmed 1125 (1713) mısrasını okuduk. Üçüncü Sultan Ahmed'e aidiyeti düşünülebilir.

- Som Balığı Kemiği. Y.M. Ekrem Ayverdi de.

- Fildişi: Bundan yapılmış sade, süslü ve oymalı divitler daha beyaz ve temiz görünürse de çabuk kirlenir. Kazınırsa temizlenebilir.

- Tunç: Necib Asım görmüş. 1311(1893) "kitap" eserinde bahsediyor.

- Altun: " " " 1311(1893) " "

- Demir üzerine altun kakma.

- Demir üzerine gümüş kakma.

- Altun kaplama.

- Sarı pirinç üzerine gümüş işi, (düz bir çalışma) Kanbur Ahmed işi.

- Beyaz Pirinç. (Beyaz Maden) de denir. Fennî nin bir diviti bu maddeden yapılmıştır.

- Balgamî taş, Balım taşı ve yeşim'den mamul divitleri Baha Ersin tavsif etti.

- Savatlı. Türk-İslâm Eserleri Müzesinde No. 4055

- Fildişi, altun kakmalı murassa, bir divit gördüm.

- Pirinç veya bakır üzerine (Tombak) denilen sıvama altun sürülmüş divit.

Pirinç ve gümüşten yapılmış olanlarda tasdik için zamanının padişah tuğraları basılmıştır. Bunlara damgalı derler. Antikacı Nuredin Rüşdü Büngül, genç (ikinci) Osman tuğralı, hokkalı parmak kalınlığında üç kalemdanlı, birbirine merbut her kalemlerin ayrı kapağı ve fevkalâde işlemeli olan 90 dirhem (270 gram) çeken bir diviti 100 altuna almış.

HOKKA İMZALARI

Bizde iki türlü hokka vardır. Birisi yuvarlak ve kalemdanların "kuburla altına konan hokkaldır. Bunu kalemdanlar kısmında yazacağımızdan buraya almıyorum. Burada asıl bahsedeceğim imzalar divitin yanında yapışık, dörtgenli hokkalara aid olacaktır. Biz bunu tamam yazdık iddiasında olamayız. Benim tetkiklerim İstanbul'da gördüklerime aiddir. Yoksa bunlar Türkiyemizin ve Dünyanın dört bir tarafına dağılmış olanları göremedim. Ne de olsa bu da ilerde araştırmalarını genişletecek olanlara bir nüve mahiyetinde görülürse memnun olurum. Bir kısım divitlerin yassı kalemdanları üzerinde ekseriya

hokkayı da beraber yapanların imzaları vardır. Çoğunda bu imzalar yalnız hokkalar üzerinde veya altındadır. Bunları tetkiklerimiz esnasında ayırd etmediğimizden toplandıklarımızı "Divitcilerimiz İmzalarından Örnekler" bahsine koymakla iktifa ettik.

Kubur "Kalemdan yapanlar önce imzalı yuvarlak hokkaları alır ona göre mahfazasını hazırlar. Veyahud kendi kalemdan kalıbına göre hokka sipariş ederler. Ekserisi yani itinalıları ve değerli ustalar elinden çıkarlarında imzaları vardır. Bunlar daha çok Nakkaş, Hattat ve Müzehhip Ali Üsküdarî'nin kalemdanlıklarında görülür. Biz bu bahsi "Ali Üsküdarî" adlı eserimizde yazdık. Oraya müracaat edilmesi arzusuyla burada tekrarlamıyoruz.

MEŞHUR DIVİTCİLERİMİZ

- Usta Mehmedler. Divitcilerimiz içinde Mehmed işi bir hayli sanatkâr" Ehli Sanaat-Ehli Zanaat) var. Fakat burada bahsettiğimiz oldukça eskilerden. Topkapı Sarayı Müzesinde Revan Odası Kütüphanesinde No. 1934 de 1050(1640) tarihine aid bir Kanunnâme var ki bir nevi es'ar-narh defteridir. Orada devat kısmında:

- Düz ayaksız, sandık kubbeli, 2 ağızlı Devat "Usta Mehmed" işi mukavva kalemdan 130 akçe. İzahı var.

Fakat biz bunun târifinden, kubur itlak olunan ve sandık biçiminde 2 Ayaksız mukavva kalemdan olduğunu anlıyoruz. Burada bahsedeceğimiz divitler arasına girmemesi lâzım. Fakat Kanunname bunu devat kısmında zikrediyor. Bunu görmüş değiliz.

Ceride-i Havadis'in 20 Cemaziyelâhîr 1274 (1858) tarihli nushasında çıkan şöyle bir ilân İbnül Emin Mahmud Kemal Bey yazma mecmualarından birinde gözümüze ilişti:

"Âsarî Atikadan "Mehmed İşî" tâbir olunur, etrafı altun kaplı ve kapağının üzeri yakutlu 350 sim halisten mamul bir kıt'a devatî nâdirül emsâl sahibi tarafından furuht olunacağı ve 3000 kuruşa doğru verileceğinden mübayaasına tâlib olan zevatın ceridehaneden sual buyurmaları" bunu da göremedik.

- "Ameli Mehmed" imzalı divit. Sultan Abdülaziz'in kullandığı divit diye meşhur.

- Ameli Mehmed. Birinci Sultan Mahmud Han tasdik tuğrasını muhtevî bir gümüş divit. İri hokkasının kapağı içinde mührü Süleyman dışında "Ashabı Kehf"nin isimleri yazılı. Büyük boy. (Y.M. Ekrem Ayverdi Kol.)

- Mehmed. Gümüş bir divitte Mehmed İmzalı. Hokka altında ve kenarda gümüşe mahsus padişah tuğrası var. Tam çıkmadığından okuyamadım.

- Ameli Mehmed. Gördüklerimin en büyüğü olan bir divit. Çok güzel ve altun kakmalı. Hokka kapağının iç tarafında Sülüsle istifli "Yâ Müfettihal Ebvâb, İftah Lenâ Hayrel Bâb" ibaresi okunuyor. İtina ile hakkedilmiş. Bir rivayete göre bu zevat üçüncü Sultan Ahmed zamanında yetişmiş. Bundan zarif ve bu kadar itinalı bir divit görmedim, diyebilirim.

İMZASIZLAR:

Gerek Harciâlem ve gerek itinalı pek çok divit gördüm. Lâkin imzaları yoktu. Birkaçının imzalarını iyi basılmadığından ve yahud zamanla bozulmuş olduğundan okuyamadım. Onları da bu kabilden sayıyorum. Bunları her ne kadar tesbit ettimse de evsafını buraya almadım. Yazı edevatı dosyamdan araştırılabilir. Bir kısmında tasdik için tuğra basılmıştı. Gümüş bir tanesinde Sultan Mecid tuğrası yanında yapıldığı yer olarak (Sivas) damgası okunuyordu.

İmzasızlar içinde ufak yassı olanlara da tesadüf ettim.

- Kanbur Ahmed usta: Maruf olduğu lâkabını isminin başına geçirmek istemezdik. Fakat yiğit lâkabiyle anılır, denir. Başka türlü meraklılarına bu zati tanıtmak kâbil değil. Divitlerinden bir iki tane gördük.

Bu zât Sultan Üçüncü Selim zamanında yaşamış. Biyografisini bilmiyoruz. Anane ile gelen birkaç ufak bilgiye göre hayatında asla abdestsiz tezgâh (Destigâh)ı başına geçmemiş. Yaptığı divitler çok sanatkârane olduğu kadar uğurlu sayılmıştır. Yani divitinden satın alanlar ve bundan yazanlar buldukları mem-

muriyetlerde kolayca ilerler, emsâlinde ve akranından ziyade saadete ererlermiş. Zira divitlerinin içine tılısımı havî gümüşten bir mühür var derlermiş. Ben kanbur Ahmedin diviti hokka kapağı içinde ortada (Beduh) ve kenarlarında mührü Süleyman içinde Ashabı Kehf yazılı bir vefk gördüm. Herhalde inanılan tılısımlardan biri bu olmalıdır.

Bu sanatkâr marifet göstermek için sarı pirinç üzerine gümüş işi yapmakta mahir. Zira bu, yalnız gümüş veya yalnız bakır üzerine olanlardan güç imiş. Kendisi bunu kolaylıkla yaparmış. Gördüklerimiz maharetini isbata kâfidir. İmzalı eserleri az olmamak şartıyla bulunabilir,³ Kanbur Ahmed divitini elde etmek için şöyle bir mübalağanın da yapıldığını duydum. Güya güzel yazanlar evini satar, divitinden behemehal alırlarmış.

DİVİTÇİLERİMİZ VE ESERLERİ

- Abdüllâtif: Orta boy bir divit, süslü. Hokka altında etrafı nakışlı imzası okunuyor. İki çeşit aynı imza. Buna bağlı beyaz bir makta'ı da vardı. Aynı tarihte Ekrem Hakkı Ayverdi bey'de gördüm.

- Baha: Bu zatın imzasıyla birkaç divit gördüm. Birisi Tahsin Öz beyde idi ve iki imzalı, biri gümüş biri de beyaz maden (pirinçten) iki tane daha manzurum oldu. Hatat Hulusi Efendi üstadımız merhumun yazı takımında görmüştüm, bakırdan yapılmış.

- Fennî: Bilindiği üzere sanatkârlarımızdan iki "Fennî" vardır. Birisi Mevlevî Fennî Dede, mühür hâkkâklarındandır. Güzel mühürleri vardır. Diğeride ikinci Sultan Mahmud zamanında Divitci Fennî'dir. İmzalı bir eserini Antikacı Rahmetli Nureddin Yatman'da gördüm ve "Ameli Fennî" imzasını aldım. Abdülmecid Tuğralı tasdiki vardı. İki renk mürekkep için iki kapaklı bir hokka dibinde Ameli Fennî imzasını okudum, geniş ve uzun bir kalemdanlığı vardı. Aynı imzalı diğer bir diviti de Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde

³ Hattat Şeyh Hamdullah Efendi yazılarını merakla toplamasından Şeyhçi Baha Bey denen Baha Ersin'de iki tane mütene divitini gördük.

4054 numaradadır. Bu imza kapağı üzerindedir.

- Hüsni Ârif: Muhafaza ettiğim beyaz piring hokkamda görülen imza. Tarihi yok. Temiz bir işçilikle yapılmıştır. Yassı bir hokkamdır. İmzasını altına atmıştır. Ön cephesinde de İtalik harflerle bir (H) markası vardır. Hüsni Ârif'in iki yerde imzasını havâ bir kalemli diviti de bende saklıdır. Bir diğer bakır divitte de Hüsni Arif imzasını buldum. Bu zât piring ve bakırdan harciâlem bir çok divit yapmıştır.

- Hilmi: Edirnekârî lâke bir divitte bu imzayı okudum. 1170-1240 (1756-1757-1824-25) yılları arasına rastlıyor.

- Hacı Ömer: Yine Edirnekârî bir divitte okuduğum imza 1170-1240 (1756-1757-1824-1825) yılları arasında bir sanatkâra aid zannolunuyor. Bunu Edirne'ye aid bir tarz olmak üzere telâkkî ediyorum.

- İbrahim: İsmi "Usta İbrahim" olarak 1050(1640) tarihli Kanunname'de" narh defterimizde görülmüştür. Yaptığı iki divit cinsi böyle tasrih edilmiş ve değerlendirilmiştir.

"Çekme mukavva kalemde piring devatla küçük boy, Usta İbrahim işi 47 akçe"

"Ayaklu mukavva sandık devatı piring kalemde" Üstad İbrahim işi 135 akçe"

Bunlar daha ziyade kubur denen kalemde cinsinden olmalı. Birisinde usta, diğerinde üstad diyor ki ikisi de aynı manadır. Usta üstadın türkçeşdirilmiştir.

- Kumkumacı Zâde: Bu da 1050(1640) tarihli narh defterinde. Devatın tavsifi ve değeri böyledir.

"Kalemde mukavva, kubbeli, üstü sığrı müzehheb devatı. İki ağızlı yirmi dirhem gümüşten masnu yapılmış Kumkumacı Zâde işi 750 akçe"

- Mehdî: Bir bakır divitte imzasını gördüm. Tarihi belli değil.

- Mehmed bin İsmail: Mürekkep hokkası kapağı içinde "Ashabı Kehif isimleri yazılı bir divitte gördüğüm imzadır. Üçüncü Sultan Ahmed zamanına ait tuğralı tasdiki var. Kalemde üzerinde şu kıt'a yazılı:

Yazılar gül gibi gülsün

Gide dillerden elem

Bağı maksud kâğıt

Ancak bülbülü oldi kalem

Hokka üzerinde "kâtibülhuruf" cümlesi var. Biz tarihini bundan çıkaramadık.

Mustafa: Bir divit sol (Tafi) tarafı okunmasından Mustafa zannettiğim bir divitte bu imzayı tam okuduğuma kanmıyorum. Mafih sıraya koydum.

- Resmî: Beylerbeği'nde Nedim Bey'de "Kaddi Amile Resmî" imzalı bir divitini gördüm. Sultan Mahmud'un tuğrasıyla iki tasdiki vardı.

- Rumî: Sıvama altın sürülmüş tombak bir divitini Esat Fuat Bey'de gördüm. Esası piring veya bakır olmalı. İmzası hokkasının altında sülüs bir istif içinde.

"Kaddi Amile Rumî" Saferülhayır fi sene 112 ibare ve tarihi okunuyor. Güzel bir rumî imzası var. Türk-İslâm eserleri müzesinde No. 4097 de orta boy bir divitini bulduk. Yine hokkası altında "Abdullahı Üsküdarî Rumî imzasıyla 1109 tarihini okuduk. (1698). yine aynı yerde "Kaddi Am ile Rumî,, imzalı bir lâke kuburlu hokkası var. 1148 (1735) tarihinde yapılmış. Bir üçüncüsü yine aynı yerdedir.

Keza bir divitte (Rumî) imzasını okuduk. 1010-1015 (1601-1606) tarihleri arasında olmalı.

- Seyyid Hasan: Gümüş bir divitin iki yerinde "Ameli Seyyid Hüseyin" imzasını gördük. Altında tuğralı tasdiki vardı.

- Şehri: Uçları gümüş abanozdan divit. Tasdikli iki dane. Sultan Mahmud tuğralı. Tarihi yok. İmza tuğranın hemen üstünde ve boş bir yerde. Zevksiz basılmış. Ekrem Hakkı Bey'de, 5 - IV - 1958 de gördüm.

DİVİTÇİ İMZALARINDAN ÖRNEKLER

Bunlar çok çeşitlidir. İçinde her nevi ve hatta bazı sanatkârların birbirinden farklı imzaları da vardır. Üzerlerinde hâk sanatımızın esaslı numunelerinden sayılabilecek küçük, güzel ve nefis yazılı olanlarına müsadif olduk. Şimdiye kadar bulabildiklerimiz

bir örnek olsun diye buraya sıraladık. Acaba bir sanatkârın neden böyle çeşitli mühür şeklinde imzaları vardır. Biz bunu şöyle izah edeceğiz. Kalıplar en dikkatli ve olgun hâkâklar tarafından sert çelik üzerine hazırlanıyor. Bu bittabi bakır, gümüş, pirinç hokkalar veya aynı madenlerden yassı kalemdanlıkları üzerine basılıyor. Bittabi birkaç tane değil. Seri halindeki imalatta yüzlerce defa basıldığı oluyor. Bittabi mühür ne kadar sert olursa olsun. Aşınarak bozuluyor. Ve imzalar okunaklı çıkmayabiliyor. Bittabi yenisi hakettiriliyor. Ne de olsa birincisi aynı yapılamıyor. Biraz farklı oluyor. Bir de kalemtıraşlarda olduğu gibi bir sanatkârın 8-10 çeşid imzalarına rastlıyoruz. Hele kalemtıraşdaki bizdeki en ufak imzalardandır. Çabuk bozulabiliyor. Bu imza farkları ondan olabiliyor. Bu verdiğimiz imzalarda görülmekte ve dikkatle bakılırsa seçilmektedir.

Pirinç ve gümüş üzerine resmî darphane'nin bastığı padişah mühürlü damgaların sık sık bozulması icab ederse herhalde değiştirilmektedir. Fakat ben aynı padişah tuğralarındaki farkı çoğu iyi basılmadığından pek fark edemedim.

Divitci imzaları gördüklerimizden çok çeşitlidir. Bir kısmında ismiyle beraber "işî" manasına gelmek üzere "Amel" de başa geçirilmiştir. Bir kısmında "Kad Amile" diye başlar. Bir kısmı da mühürlerde olduğu gibi yuvaraktır. Yalnız isim veya mahlas yazılır. meselâ "Şehri" bir mahlastır.

Bir kısmı kenarları çeşitli münhanilerle çevrilidir. Mühim bir zât olan "Rumî"nin 3 çeşit imzasını görebildik. Birisinde bir hakâkin bazı yapraklı şekilleri vardır. Birisinde Safer 1112 (1700) tarihini okuduk. Hâkkedilmiştir. Bununla yaşadığı ve iş yaptığı senelerden birisini öğreniyoruz. Fennî'nin keza 3 çeşit imzasını tesbit edebildik. Diğer birinde Baba ismini, birinde de "İbni" diye babasını yâdediyor.

Bunlar görebildiklerimizdir. Kimbilir tesadüf edemediklerimiz daha neler vardır.

Divitçilerimizi imzalarıyla bir sıraya koymak mümkün değildir. Zira pek azında tarih vardır. Meselâ Rumî'nin Safer 1112 (1700)

tarihini öğreniyoruz. Fennî de İkinci Sultan Mahmud zamanına rastlıyor diye öğrendik. Diğerlerini bilemediğimizden bir sıralama denemesinde (telkâr olmalı) bulunamadık. Ali Üsküdarî Renkli Helkâr tezhibli kalemdanları hokkaları amillerini ince sanatkârımızın eserlerine koyduğu imza altı tarihlerinden tahmin edebiliyoruz. Fakat onları biz buraya almadık. Divitci kanbur Ahmed Üçüncü Sultan Selim zamanında yaşamış.

Şimdiye kadar araştırmalarımızda kalemtıraşlarımız, makta'cılar, kalemdanlaklarımızın tarihli listelerine rastlamadık. Kalemtıraşçıları bir yerde sıralanmış bulduk. Fakat onların da tarihleri yoktu.

Vaktiyle bakır ve pirinç divit yapanlar içinde en meşhur Kanbur Ahmed Usta, gümüşler içinde Mehmed Usta, Rumî, Fennî, Abdülâtif ve Recaidir.

DİVİT ÜZERİNE MEDLULLER VE TEŞBIHLER

- Bir divit üzerinde:

Yazılar gül gibi gülsün

Gide dillerden elem

Bağı maksudü kâğıt

Ancak bülbülü oldu kalem

- Hem okur hem de yazar elde divit

Köyde hiç emsali yok bir koç yiğit

- Kıt'ali Sabit efendi:

Üç hokka devat'ında dedi yar ne vardır

Dedi kim eya husrev'i şirin şeker leb

Zülfü siyehin la'li lebin çeşmi kebudun

Evsafını tahrir için üç dürlü mürekkeb

- Ali Üsküdarî'nin:

BârekAllah zehiy devatı güzin

Seyreden tarhını eder tahsin

Bu kalemdanı eyleyen icad

Verdi zerrini devatı mihre kesad

Görse nakşı kitabesin Mânî

Ola evvel nazarda hayranı

Mihri zer hakka eylese devran

Bu kalemdana olmaya şayan⁴

⁴ Halil Edhem Arda Dostumuz bunu Nis'de 1947'de bularak satın almış. 115 x 405 ebadında renkli hekkar, Çok ince işçilik. İmzası düşmüş amma Ali Üsküdarînin harika bir eseri. Divitten ziyade yazı çekmecesi.

TÜRK DİVİTÇİLERİNE DAİR EFSANELERDEN BİRKAÇ MİSÂL

- Mehmed'e kim divit yaptırırsa "Sürremini" olur. Padişahın namına vekâleten hacca gider. Her sene değişir, başka biri gelir.

- Divitci kanbur Ahmed, Üçüncü Selim zamanında yaşamış bir sanatkârdır. Rivayete göre bu zât hayatı boyunca asla abdestsiz tez gâhı başında bulunmamıştır. Yaptığı divitler uğurlu sayılmıştır. Bunun divitinden alanlar ve bu divitten yazanlar buldukları memuriyetlerde kolayca ilerler, akran ve emsâlinde ziyade saadete nail olurlar. Zira Kanbur Ahmed divitlerinin içinde bir tılsımı havî gümüşten yapılmış bir mühür vardır, derler.

- Mehmed Ustanın divitini kullanan kazasker olurmuş, tefeülü var.

- Ricaî'nin kalemtraşı, Ahmedin diviti pek meşhur. Yazanlar elinde divitini satar. Behemehal Ahmedin imzalisından alırlar.

- Kalemî Vucûdunu Vaz'ı Kubur eyledi⁵
- Sâbit Efendi.

....

Bu hokkai devâtı Siyehkârı siyeh Sâbita Sevdayı zülfü yar ile Kâre çanaklıdır⁶

-

DİVİT'İN LÜGATTE YERİ, MÂNÂLARI VE BAZI YENİLİKLERİ

- Divit: Halk devata "divit" demektedir. Bugün de hep divit denmektedir. Bu isim yerleşmiştir. Yanlış bir teleffuz bugün kökleşmiş bir isim vücuda getirmiştir.

- Devat: Divitin aslıdır. Edevat kelimesinden gelir. Şiirde elifi hazfolunarak kullanıldığından devat denmiştir. Ondan da tahrif olunarak divit olmuştur. Necib Asım 1311 (1893-1894) de neşrettiği "Kitap" eserinde

⁵ Bir kaç yazı üstadının vefatları sırasında münasebet düşen yerlerde Müstakim zade Süleyman Sadeddin Efendi "Tuhfetül Hattatin" eserinde bu ibareyi kullanmıştır.

⁶ Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi Mecmuası İstanbul Belediye Kütüphanesi M. Cevdet Yazmaları N. 434

diyor ki: Devat kalemdanlı ve mürekkepliği kapaklı, piring, gümüş, tunç ve altundan mamul bel divitleri. Osmanlılarda edevati kitâbete pek ziyade ehemmiyet veriliyor.

- Divitci: Divit yapan ve satan.

- Devatçı: " " " "

- Divit şiltesi: Divitlere kaymasın diye bir kılıf yaparlar, çakı mafazası gibi, ona derler.

- Devatçılar mahallesi: Üsküdar'da Zeynep Kâmil Hastahanesi karşısına rastlar. Burası hastahanenin önünde lüzumsuz ve çok geniş açılan ve alçaltılan yol dolayısıyla Divitçiler tekkesi itlak olunan yer ve bu isimle anılan çeşme ve içinde XVII inci asır sonlarının dünyaca meşhur hekimlerimizden Bursalı Ali Münşi Efendinin medfun olduğu hazire perişan bir durumda yüksekte kalmış ve çeşme de yıkılmıştır. Ceride'i Havadis'in No. 2 1256 (1840) nüshasında bir ilân vesiyile buraya Devatçılar mahallesi deniyor.

Buraya neye bu isim verilmiştir bilmiyoruz. Devatçıların (divitçilerin) burada oturduklarını tahmin etmiyoruz. Belki birkaç imalathane olabilir, fakat pazarı olamaz. Zira semt ticaret merkezi uzak ve aykırıdır.

- Devattar: Yazıcı, eskiden vezirler dairesine mensub kâtiblerden ve okuma yazma bilen ağalara itlak olunur. Bunlar içinde mühim mevkilere geçenler de tarihte mezkûrdur. Hüseyin Kâzım Bey merhum Hekim Şani-zâde Ataullah Efendi tarihinde şu cümleyi zikrediyor: " ... Tarafı sadrı âzamiden resmen irsâl olunan devattar ağa... "

- Devat odası: İbnülemin Mahmud Kemal Bey Merhum Kütüphanesinde No. 2802 sayılı bir yazma eserde Adli Sultan Mahmud zamanında Sarayı Hümayunda "Devat Odası" tesmiyesi gözümüze ilişti,

- Divitçiler Çarşısı: Ben Uzunçarşı'da Fincancılar Yokuşu üstünde Marpuçular kavşağında 3-4 dükkânda divit yapıp satıldığını gördüm. Hatta bakır sade bir diviti mütareke yıllarında 4 kuruşa aldığımı hatırlarım. Asıl divitçiler vaktiyle Süleymaniye camii dış duvarının önünde yani tiryaki çarşısı karşısında bulunmuş. 10-15 dükkân kadar olduğu söylenir.

Lâkin Bayezid'de şimdi Eczacı Mektebi karşısında kâğıtçılar, müzehhib ve mücellid dükkânlarında da ya elden kıymetli veyahud harcıâlem divitler münasib fiyatlarla satılırdı.

- Divitdar Mehmed Efendi camii ve çeşmesi. Bu cami halıcılarda idi. 1917 Fatih yangınında yandı. 1931 de resmini çektim. Yalnız minaresi ve çeşmesi kümbedi kalmıştı. Halıcılarda Sultan Selim Medresesine yakındı. Hazinesini göremedim. Hemen yanındaki sokakta saray hamamı vardı. Yıkılmadan önce resmini yapmıştım. İstanbul'da mevcut olmayan binalar dosyasında durmaktadır. Hâlen hamamdan bir iz bile kalmamıştır. Çeşmesi Divittar Mehmed Efendi yanındaki saray hamamı sokağına bakardı. Çeşmenin resmini de çizmiştim. Yedinci Tepe Çeşmeleri dosyamızda mahfuzdur. Bu zâtın kim olduğunu ve tarihini öğrenemedim.

- Divitçiler içi: Dükkânlarının toplu olarak bulunduğu yerlere de itlak olunur.

DİVİTLERE KONAN MÜREKKEP

Divitlerde kullanılan mürekkepler yüzde doksan dokuz siyahtır. Yalnız surh mürekkepli tek hokkalı divit nadiren işidilmiştir. Ekseriya bu kırmızı mürekkep için siyahının bulunduğu hokka içinden ikiye bölünmüş ve başka kapaklar ile ayrılmış ve bu maksadla kullanılmıştır. Bunlara iki bölmeli ve kapaklı hokka deriz.

Ekseriya divit hokkaları tektir. Ve siyah mürekkep'e mahsustur. İçine ham ipek kalınlarından lika ismi verilen bir ufak yumak konur. Pamuk kullanılmaz zira kâğıt kalemin ucundaki yarığa takılır ve o yazıyı bozduğu gibi çekerken incecik ucunu da zedeleyebilir.

İşte divitlerde kullanılacak mürekkebi mücellidler ve müzehhibler veyahud varsa müstekilen mürekkepciler dükkân veya çarşılarında satarlar. Bunun da ucuzu ve bahalısı, iyisi ve hatta kötüsü bulunur. İyi cins mürekkebi bu sahada ciddî çalışarak ve iyi mal çıkararak meşhur olanlardan almağı meraklılar tercih eder. Harcıâlem mürekkepler ucuz ise de hileli ve hatta bozuk olandan alanlar

memnun kalmaz. Ya çok suludur veyahud aşırı zamkı vardır. Hatta zamkı az olanları da görülmüştür. Çok zamkılı ufak bir rutubetle kâğıdın karşısına yapışır. Az olanı da çıkar, sahifeyi ve temas ettiği yerleri kirletir. Yani bu mürekkep vaktiyle bir mesele idi. Lâkin hallolunmuştu. En makbul mürekkep beziryağı yakılarak toplanan isten yapılanıdır. Sûdan'da çıkan ve vaktiyle İstanbul'a çok sevkedilen Cellab zamkiyle karıştırılır. Tokmakla en az 70,000 defa döğülerek hazırlanır. Sonra muayyen miktarda sulandırılır, ticarete sevkedilir. En ince mürekkep budur, Erbabınca akışı çok medhedilir. Zira imali esnasında yardımcı bazı maddeler de katılır. Çeşitli formülleri elimizdedir. Ayrıca neftyağı isinden, çıra isinden de yapılır. Fakat erbabınca isleri kalın olduğundan tercih edilmez. Fakat bunlar ucuza satılır.

İki renk mürekkepler divitlerde az bulunur. Her rengi yapılmıştır. Nadir kullanıldığından başka likalı hokkalarda kullanılır. Kurur veya koyulaşırsa siyah mürekkepte olduğu gibi herhangi bir su ve meraklılarınca iyi akstın diye asma dalından şişeye toplanan mayi'ile sulandırılır ki Rahmetli Reisül hattatın Hacı Kâmil Efendi tarafından çok kullanılırdı.

Mürekkepler kapalı hokkalarda uzun zaman kullanılmıyarak durursa küflenebilir. Açık bırakılırsa da kurur, yani bunu sık sık kullanma fırsatını kaçırmıyanlar çok işidilmiştir.

Bazen mürekkebe çok su konursa akçıl yazar. Fazla koyu olursa kalem yürütülemez.

Hâlen bu işlerden yapılmış mürekkepler bulunmamaktadır. Zira yapılmıyor. Lâkin siyah ve çok ince olduğu tahakkuk eden lastik boyası zamkla ve diğer maddelerle muamele edilerek mürekkep hazırlamaktadırlar. Aranırsa meraklılarında bulunuyor. Tecrübeme istinaden şunu söyleyebilir ve tavsiye ederim ki tüpler içinde Lefranc Talens ve Pelikan tüb içinde siyah boya hokka içine biraz konur ve münasib şekilde sulandırılırsa âlâ mürekkebe olur ve bugün için de mürekkep arama zahmetinden bizi kurtarır. En mühim vesikalar ve mevzularımızı yazıp bırakacaksak böyle siyah mürekkebi tercih etmeliyiz.